

VODIČ KROZ PSIHOSOCIJALNI TRETMAN

počinitelja/ica nasilja u obitelji



DOM **DUGA** ZAGREB

P.P. 133, 10001 Zagreb
www.duga-zagreb.hr





**VODIČ KROZ
PSIHOSOCIJALNI TRETMAN**
počinitelja/ica nasilja u obitelji

ZAGREB, LISTOPAD 2021.

IMPRESUM

Vodič kroz psihosocijalni tretman počinitelja/ica nasilja u obitelji
Dom “DUGA-Zagreb”

IZDAVAČ: Dom za djecu i odrasle osobe žrtve obiteljskog nasilja
„Duga-Zagreb“

ZA IZDAVAČA: dr.sc. Željka Barić

AUTORICE: Dubravka Vujnović Radaković

Sanja Devčić

Maja Pataky

LEKTURA: Andreja Fišer, prof.

NASLOVNICA I DIZAJN: Sandra Šerbec

TISAK: Retrostudio, obrt za grafičke usluge

Dozvoljeno je prenošenje tekstova uz navođenje izvora.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001117556

ISBN: 978-953-58349-4-6

Copyright © Dom “DUGA-Zagreb”, 2021.

Imenice kojima ćemo se koristiti u ovom izdanju, a imaju rodno značenje odnose se jednako na muški i ženski rod.

SADRŽAJ

1.	Uvod.....	5
2.	Općenito o nasilju.....	7
3.	Obiteljsko nasilje.....	8
4.	Zašto provoditi psihosocijalni tretman počinitelja nasilja.....	15
5.	Zakonska regulativa.....	18
6.	Put do psihosocijalnog tretmana.....	21
7.	Provedba psihosocijalnog tretmana za počinitelje nasilja.....	23
8.	Zaključno.....	30
9.	Literatura.....	34



1. UVOD

Ovaj vodič namijenjen je svima koji se u svojem poslu susreću s problematikom obiteljskog nasilja, a osobito stručnjacima u pravosuđu, policiji, zdravstvu, socijalnoj skrbi i organizacijama civilnog društva koji pružaju pomoć žrtvama obiteljskog nasilja.

Unatoč činjenici da se psihosocijalni tretman u RH provodi od 2004. godine, smatramo da još nisu prepoznate njegove mogućnosti u sprečavanju nasilja u obitelji, u smislu zaštite članova obitelji u kojoj se događa nasilje i povećanja njihove sigurnosti, radom s počiniteljima nasilja.

Povijest provedbe psihosocijalnog tretmana u RH vezana je uz Društvo za psihološku pomoć (u nastavku teksta: DPP) koje je 2002., u sklopu projekta „Psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji“, organiziralo izobrazbu 22 stručnjaka za provedbu psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji, a koju su proveli vodeći stručnjaci iz Nizozemske.

POVIJEST PROVEDBE PSIHOSOCIJALNOG TRETMANA U RH

Tijekom 2004., nakon završetka izobrazbe, u Centru za djecu, mlade i obitelj MODUS u Zagrebu počeo se provoditi pokusni program psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji, a iste godine počeo se provoditi psihosocijalni tretman u Udruzi U.Z.O.R u Rijeci te u Savjetovalištu Centra za socijalnu skrb Zagreb.

Uočavajući veličinu problema obiteljskog nasilja te potrebu dostupnosti tretmana na području cijele RH, DPP je 2008. počeo edukaciju stručnjaka za provedbu psihosocijalnog tretmana u skladu s Pravilnikom o načinu i mjestu provođenja psihosocijalnog tretmana i Standardima za provedbu psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja. Edukacija se sustavno provodila do 2010. godine.



Tu je edukaciju završilo pet djelatnica Doma „Duga – Zagreb“. Nakon dodatnog su osposobljavanja psihologinje i socijalne radnice 2009. počele provoditi psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji.

Od 2009. kontinuirano se provodi tretman u Domu „Duga – Zagreb“ i u tom je razdoblju u tretman upućeno više od 1500 počinitelja/počiniteljica. Postojeći program psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji (u nastavku teksta: PSTN) namijenjen je osobama koje su počinile nasilje u partnerskom odnosu, i to ponajprije muškim počiniteljima.

Tijekom godina provedbe tretmana ispostavilo se da sudovi sve češće izriču ovu zaštitnu mjeru u slučajevima obiteljskog nasilja koje nije partnersko.

To je utemeljeno na Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji koji definira sve odnose unutar obitelji. Prema tome, počinitelji su sve češće i braća, sestre, roditelji, djeca, tazbina i drugi članovi obitelji. Logično da se na taj način promijenila i struktura žrtava, tako da je osim prema partnericama (najčešće su bile žene) nasilje često usmjereno i prema osobama s invaliditetom ili osobama starije životne dobi, bez obzira na spol. S obzirom na sve navedeno, program je u sadržajnom smislu bilo potrebno prilagoditi kontekstu počinjenja nasilja te vrsti odnosa među članovima obitelji.

2. OPĆENITO O NASILJU

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), nasilje je namjerna uporaba fizičke snage ili moći, prijetnje ili akcije prema samome sebi, drugoj osobi, skupini ljudi ili zajednici, a velika je mogućnost da posljedica bude ozljeda, smrt, psihičke posljedice, nerazvijenost ili deprivacija (Krug i sur., 2002).



Nasilje općenito definiramo kao zlouporabu moći. Nasilno ponašanje uglavnom je namjerno, kontrolirajuće, svjesno, predvidljivo i ponavljajuće. Nasilje je nepoštovanje čovjekovih osobnih granica i kršenje ljudskih prava i sloboda.

SVJETSKA ZDRAVSTVENA ORGANIZACIJA DONOSI KATEGORIZACIJU NASILJA S OBZIROM NA RELACIJSKI FAKTOR UKLJUČENIH OSOBA.

PODJELA NASILJA S OBZIROM NA OSOBE PREMA KOJIMA JE NASILJE USMJERENO:

1. Nasilje među djecom i mladima

4. Nasilje ili izrabljivanje starijih osoba

2. Zlostavljanje i zanemarivanje djece od strane roditelja ili skrbnika

5. Nasilje prema samom sebi

3. Nasilje nad supružnicima ili intimnim partnerom/partnericom

6. Kolektivno nasilje

3. OBITELJSKO NASILJE

Svako ponašanje, pa tako i nasilno, pod snažnim je utjecajem konteksta u kojem se zbiva. Obitelj, u svim suvremenim pojavnim oblicima, ostaje temeljna zajednica društva i kontekst koji može stimulirati različite obrasce ponašanja.

Pod stalnim utjecajem društvenih kretanja obitelj doživljava učestale promjene koje se odražavaju na stabilnost same njezine strukture, njezine funkcije i vrijednosti. Unatoč tome, obitelj i dalje ostaje nezamjenjiva društvena zajednica koja je i važan pokretač društvenog razvoja (Leinert-Novosel, 1999).



Nasilno ponašanje članova obitelji, u svim pojavnim oblicima, svakako je važan predmet istraživanja i bitan u smislu poznavanja društva u kojem živimo te ostvarivanja preduvjeta za bolje i zdravije društvo u konačnici.

Činjenica je da se nasilje događa u različitim tipovima obitelji i da nasilnici i žrtve mogu biti bilo koje dobi, spola, obrazovanja, zanimanja, religijske, etničke ili kulturne pripadnosti.

U zakonodavstvu Republike Hrvatske naziv „obiteljsko nasilje“ prvi se put službeno i jasno spominje tek 1998. godine u Obiteljskom zakonu i počinje se tretirati kao kazneno djelo ili prekršaj. Obiteljski zakon (2015.) uređuje odnose među članovima obitelji i jasno zabranjuje diskriminaciju prema spolu i nasilje prema partneru.

Prema tom zakonu, nasilje u obitelji posebno je teška povreda temeljnog načela obiteljskog života – načela solidarnosti i uzajamnog pomaganja i poštovanja.

Zakon o zaštiti nasilja u obitelji (2017, čl. 10) definira nasilje u obitelji kao „svaki oblik tjelesnog, psihičkog, spolnog ili ekonomskog nasilja“:

1. primjena fizičke sile zbog koje nije nastupila tjelesna ozljeda
2. tjelesno kažnjavanje ili drugi načini ponižavajućeg postupanja prema djeci
3. psihičko nasilje koje je kod žrtve prouzročilo povredu dostojanstva ili uznemirenost
4. spolno uznemiravanje
5. ekonomsko nasilje kao zabrana ili onemogućavanje uporabe zajedničke ili osobne imovine, raspolaganja osobnim prihodima ili imovine stečene osobnim radom ili nasljeđivanjem, onemogućavanje zapošljavanja, uskraćivanje sredstava za održavanje zajedničkog kućanstva i za skrb o djeci
6. zanemarivanje potreba osobe s invaliditetom ili osobe starije životne dobi koje dovodi do njezine uznemirenosti ili vrijeđa njezino dostojanstvo i time joj nanosi tjelesne ili duševne patnje.

Dakle, **nasilje u obitelji je svaki oblik psihičkog, fizičkog, seksualnog, ekonomskog zlostavljanja koje čini jedan član obitelji prema drugome.**

U osnovi navedenog zlostavljanja najčešće je manifestacija moći i kontrole nad članovima obiteljima koji raspolažu manjim resursima i često se radi o modelu ponašanja, a ne izoliranom slučaju.



UZROCI NASILJA u obitelji vrlo su kompleksni, mogu biti utemeljeni na patrijarhalnom odgoju u kojem je nasilje uobičajen način ponašanja. Uz to, mogući su uzroci u društvenoj, općoj toleranciji na nasilje u obitelji i vjerovanju da je to privatna, obiteljska stvar, a ne društveni fenomen i problem.

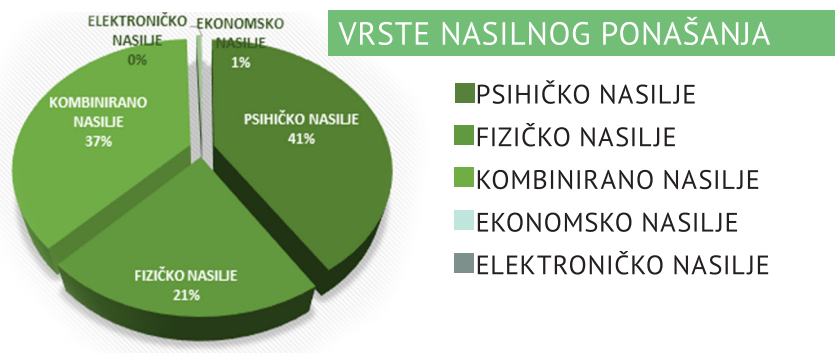
Obiteljsko nasilje karakterizira dugotrajnost i kontinuitet u zlostavljanju, ima specifičnu dinamiku s različitim intenzitetima i ciklusima.

OSOBA KOJA TRPI NASILJE živi u stalnom strahu, pasivna je i uplašena, nervozna, ima problema s ishranom, nesanicom. Uz to, često se javlja osjećaj manje vrijednosti i osjećaj krivnje pa nasilje prihvaća kao svoju sudbinu.

Izlazak iz nasilja, za sve uključene u krug zlostavljanja, dugotrajan je i zahtjevan proces, što znači da je nužno uključivanje cijelog društva.

Često se nasiljem smatralo samo fizičko nasilje, koje je ostavljalo vidljive tragove na žrtvi i u tom smislu mnogi još ne prepoznaju druge oblike nasilja.

Na osnovi našeg iskustva, najveći broj počinitelja/počiniteljica bilo je psihički nasilno prema članovima obitelji.



PSIHIČKO NASILJE

Psihičko nasilje podrazumijeva emocionalni odnos u kojem se riječima, gestama ili na drugi način namjerno nanosi psihička bol, potiče patnja ili kontinuirani osjećaj straha, neželjenosti, nesigurnosti i nezaštićenosti.



Tipična ponašanja za psihičko nasilje su: vrijeđanje, psovanje, ismijavanje, nazivanje pogrdnim imenima, ponižavanje, optuživanje, omalovažavanje i podcjenjivanje, kontinuirano ignoriranje osjećaja ili potreba, ucjenjivanje, prijetnje, postavljanje nerealnih zahtjeva i očekivanja, uznemiravanje, uspostavljanje kontrole nad osobom.

Psihičkim nasiljem smatra se i navođenje žrtve na pokušaj suicida te prijetnja samoozljeđivanjem i samoubojstvom, okrutnost prema kućnom ljubimcu, a vrlo ga često prati i tjelesno nasilje.

Ni žrtve vrlo često ne prepoznaju psihičko nasilje i vrlo je velika tolerancija na taj oblik nasilja u društvu i obitelji. Zato se često ne reagira na vrijeme pa posljedice za žrtvu postaju još teže.

ELEKTRONIČKO NASILJE



Uz navedeno, u kontekstu psihičkog nasilja važno je posebno istaknuti i sve češće **elektroničko nasilje**.

Opći pojam za svaku komunikacijsku aktivnost elektroničkom tehnologijom (internet, mobilni telefon, tablet i slično) koja je štetna za pojedinca ili opće dobro je elektroničko nasilje.

Svrha, namjera počinitelja nasilja preko modernih tehnologija vrlo je raznolika, od osobne povrede, osvete, izolacije, zastrašivanja do iskorištavanja i spolnog nasilja.

Putem interneta i drugih komunikacijskih sredstava počinitelji najčešće čine psihičko nasilje u pisanom ili slikovnom obliku te spolno nasilje. Tipologije oblika nasilja mnogobrojne su i stalno se pojavljuju nove. Neki od najčešćih oblika nasilja putem informacijsko – komunikacijskih tehnologija su vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedopušteno priopćivanje, obmanjivanje, isključivanje te proganjanje i spolno zlostavljanje i uznemiravanje (Willard, 2006, prema Popović-Čitić, 2009).

FIZIČKO NASILJE

Fizičko nasilje se najčešće definira kao namjerni tjelesni napad ili tjelesni kontakt kojim se drugu osobu fizički ugrožava, ozljeđuje i izlaže tjelesnoj boli ili smrti koja se mogla izbjeći.

Uz to podrazumijeva i uništavanje osobnih ili zajedničkih dobara, bacanje stvari, pljuvanje i mnoge prikrivene nasilne postupke (povlačenje, „slučajni“ udarci, podmetanje noge i slično).

Tjelesno nasilje nije moguće promatrati kao zaseban obrazac, odvojiti ga od emocionalnog, jer ga redovito prati.



SEKSUALNO NASILJE

Seksualno nasilje još je tabu-tema i vrlo se rijetko prijavljuje.

To naravno ne znači da ne postoji, kako bi se moglo zaključiti iz naše statistike, ali i same žrtve vrlo nevoljko iznose neke detalje u intimnim odnosima i ne percipiraju ih kao nasilne kada to i jesu.



Spolno nasilje je svaki spolni kontakt bez pristanka, svako prisiljavanje, iskorištavanje ili nagovaranje na intimni tjelesni kontakt i bilo kakvu seksualnu aktivnost koju osoba odbija.

EKONOMSKO NASILJE

Ekonomsko nasilje je razmjerno nova kategorija nasilnog ponašanja. Podrazumijeva ponašanja kojima se drugu osobu želi osiromašiti, iskoristiti ili joj nanijeti bilo koji drugi oblik štete.

Neki su od najprisutnijih oblika ekonomskog nasilja potpuna kontrola financija, uskraćivanje ekonomskih resursa nužnih za zadovoljenje potreba članova obitelji ili sprečavanje članova obitelji u obavljanju ekonomskih aktivnosti.



Najčešći oblik nasilnog ponašanja iz spektra ekonomskog nasilja, a rijetko prepoznat kao nasilan, jest neplaćanje alimentacije.

Rijetko se u situacijama obiteljskog nasilja pojavljuje samo jedan oblik nasilnog ponašanja. Najčešće se radi o kombinaciji psihičkog nasilja s ostalim oblicima.

Nasilje u obitelji najbolje je objasniti zajedničkim djelovanjem većeg broja činitelja koje možemo grupirati na tri razine.

Razine uključuju individualna obilježja, obiteljska obilježja i sociokulturna obilježja.

Individualna razina podrazumijeva različite osobine ličnosti, razvojni put, vrijednosti, uvjerenja i slično.

Obiteljska razina podrazumijeva dinamiku uloga i obrasce ponašanja u odnosima među članovima obitelji.

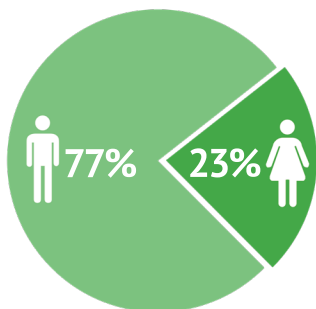
Sociokulturna razina podrazumijeva gospodarske odnose i situaciju, obilježja i norme lokalne zajednice, zakone i praksu pravosudnog sustava i slično (Ajduković, 2004).

Fokus našeg rada primarno je vezan za obiteljsku razinu jer se bavi obrascima ponašanja u odnosima među članovima obitelji psihosocijalnim tretmanom počinitelja nasilja. Obiteljsko nasilje je oblik interpersonalnog nasilja u koji mogu biti uključeni svi članovi obitelji (Krug i sur., 2002).

Važno je imati u vidu činjenicu da nasilnici i žrtve mogu biti svi članovi obitelji bez obzira na tjelesnu snagu i moć koju uživaju u obitelji (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

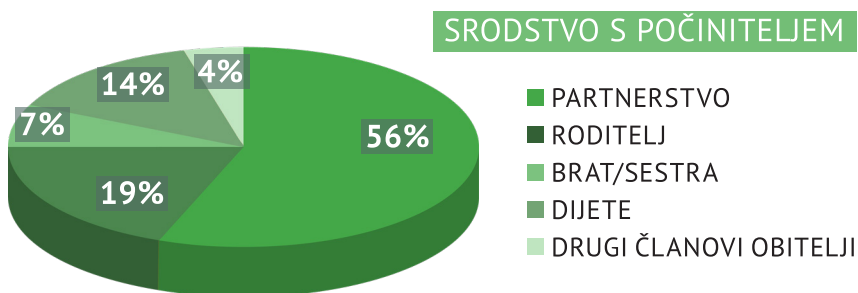
Često se poistovjećuje obiteljsko nasilje s nasiljem nad ženama, premda je činjenica da se u obitelji može događati nasilje i prema muškarcima, nasilje nad djecom, nasilje nad roditeljima, nasilje nad starijim osobama.

Navedenu činjenicu potvrđuje i naše profesionalno iskustvo rada u provedbi tretmana. Od ukupnog broja upućenih počinitelja/počiniteljica u naš tretman, 25 % su žene, što empirijski potvrđuje činjenicu da i muškarci mogu biti žrtve obiteljskog nasilja.



Dakle, vrlo je važno problematici obiteljskog nasilja pristupiti tako da svaka osoba, bez obzira na spol, životnu dob, obrazovanje i socijalni status, ima pravo na kvalitetan život i zaštitu kada se nađe u ulozi žrtve. To je i zajamčeno Ustavom Republike Hrvatske.

Činjenicu da svi članovi obitelji mogu biti i počinitelji i žrtve potvrđuje i statistika naše ustanove. Od ukupnog broja počinjenih nasilnih djela, 56 % počinjeno je u partnerskom odnosu (bračni, izvanbračni, bivši partner). Dakle, 44 % od ukupnog broja odnosi se na djela počinjena na štetu drugih članova obitelji (roditelji, djeca, braća i sestre, punica, svekrva, djed, baka i drugi). To je prikazano u donjem grafičkom prikazu.



4. ZAŠTO PROVODITI PSIHOSOCIJALNI TRETMAN POČINITELJA NASILJA

Često se postavlja pitanje opravdanosti provedbe psihosocijalnog tretmana s osobama koje su nasilne odnosno kojima je nasilje dominantni model ponašanja u obitelji. Jedan od argumenata „protiv“ često je stajalište da je slanje u zatvor ili novčana kazna dovoljna kazna za nasilnika i da eventualno treba postrožiti kaznenu politiku. Još jedan čest argument „protiv“ jest da su najvažnije žrtve i da ne treba trošiti resurse na osobe koje čine nasilje nego samo i isključivo na žrtve.

Svakako da **PSTN nije univerzalno rješenje** za sve slučajeve nasilja u obitelji i svjesni smo da predstavljamo mali segment u borbi protiv nasilja u obitelji, ali svakako predstavljamo jedan drugačiji pristup. Zaštita žrtava nasilja u obitelji u fokusu je u cjelokupnoj borbi protiv nasilja u obitelji, pa tako i u našem djelovanju.

Provedbom tretmana osiguravamo dugoročniju i održivu sigurnost žrtve. Drukčiji pristup sastoji se u tome što pokušavamo prekinuti taj začarani krug nasilja tako da djelujemo na osobu koja je počinila nasilje, da je naučimo drukčijim obrascima ponašanja koji ne podrazumijevaju nasilje, kontrolu i nadmoć, nego poštovanje, ravnopravnost i, naravno, nenasilnost. Učenje i otvaranje mogućnosti za promjenu nasilnog ponašanja, što strukturirani tretman nudi, teško se mogu postići financijskom kaznom ili samo izdržavanjem zatvorske kazne.



Treba istaknuti da iskustvo pritvora ili zatvora mnogi počinitelji opisuju kao „najgore u životu“, ali ono nije dovoljno za ostvarivanje promjena jer jednostavno ne znaju kako.

Uz to, ako želimo istinski i sustavno biti aktivni u problematici nasilja u obitelji, to implicira da se moramo baviti svim sudionicima u krugu nasilja.

Svaki čin nasilja podrazumijeva sudjelovanje triju uloga: počinitelja, žrtve i svjedoka. U radu s počiniteljima nasilja sve se tri perspektive promatraju zajedno i vrlo se aktivno analizira perspektiva svih sudionika izloženih nasilju.

Znači da je, uz fokus na žrtve i svjedoke nasilja, nužno baviti se i počiniteljima nasilja i tako odgovornost za nasilje usmjeriti na pravu osobu – počinitelja nasilja.



Svjedoci smo da socijalni servisi i intervencije u smislu zaštite žrtava nasilja nisu dovoljni u zaustavljanju nasilja. Čak i kada policija, sudovi, državno odvjetništvo, centri za socijalnu skrb i skloništa za žrtve učine sve što je u njihovoj moći, to često nije dovoljno za zaustavljanje nasilja. Počinitelj iziđe iz zatvora, plati kaznu i nastavlja s istim obrascem nasilnog ponašanja ili prema istoj osobi/osobama ili prema nekoj novoj žrtvi. To čini zato što jednostavno ne zna drukčije i nije imao mogućnosti naučiti drukčije funkcionirati u obiteljskom okružju.

Često svjedočimo i situacijama kada žrtva, uz pomoć svih servisa, uspije izići iz nasilnog odnosa, ali počinitelj nasilja ostaje isti i nastavlja se nasilno ponašati, prati, uznemirava i nastavlja zlostavljanje bez obzira na prekid veze/braka.

Isto tako, žrtve koje iziđu iz nasilnog odnosa svjedoče da nasilje prestaje kada nasilnik nađe novu žrtvu.

Dakle, čak i kada žrtva napusti nasilnika, nasilje nije zaustavljeno jer nasilnik ulazi u nove veze u kojima ponavlja nasilni obrazac ponašanja.

Važan je argument u korist provedbe psihosocijalnog tretmana činjenica da sami počinitelji većinom nisu zadovoljni svojim nasilnim ponašanjem. Mnoga istraživanja, ali i praksa u radu s počiniteljima, pokazuju da i sami počinitelji na određeni način pate zbog posljedica svojeg ponašanja. Često ni sami ne razumiju što im se događa, ne znaju kako se kontrolirati i imaju snažnu motivaciju da se promijene, ali svakako i da dobiju stručnu pomoć u nalaženju načina za prestanak nasilnog ponašanja, jer jednostavno sami ne znaju kako.

Zadnji, iako ne i najmanje važan argument „za“ provedbu tretmana jest činjenica da su počinitelji nasilja u obitelji u najvećem broju i roditelji. Tako da su, i kada se možda raskine nasilni partnerski odnos, oni i dalje roditelji, do kraja života, zbog čega je važno prekinuti nasilni obrazac ponašanja. Uz to što su djeca često i izravne žrtve zlostavljanja, jednako su tako i svjedoci nasilja.

To ima iznimno negativne posljedice i u psihofizičkom razvoju i kao neprimjeren model za usvajanje obrazaca ponašanja u obitelji.

5. ZAKONSKA REGULATIVA

Psihosocijalni tretman provodi se kao zaštitna, odnosno sigurnosna mjera temeljem Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji i Kaznenog zakona.



Zaštitna mjera obveznog psihosocijalnog tretmana iz čl. 13. st. 1. i čl. 15. **Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 70/17,126/19 i 84/21)** provodi se u skladu s Pravilnikom o provođenju zaštitne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana (NN 116/18), sa svrhom zaustavljanja i sprečavanja daljnjeg nasilničkog ponašanja postizanjem pozitivnih promjena u ponašanju počinitelja nasilja u obitelji.

Sastavni su dio Pravilnika **Standardi za provođenje zaštitne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana** kojima su definirana načela, ciljevi, provedba, briga o sigurnosti članova obitelji i procjena rizika, struktura i sadržaj psihosocijalnog tretmana, potrebne kompetencije voditelja tretmana, supervizija, povjerljivost u provedbi psihosocijalnog tretmana, kontaktiranje s članovima obitelji u kojoj ima nasilja, odnosi s počiniteljima, procjenjivanje učinkovitosti psihosocijalnog tretmana i evidencija o provedbi tretmana.

Sigurnosna mjera obveznog psihosocijalnog tretmana iz članka 70. Kaznenog zakona (NN 125/11 i 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18,126/19,84/21) provodi se u skladu s **Pravilnikom o izvršavanju psihosocijalnog tretmana izrečenog počinitelju kaznenog djela s obilježjem nasilja** (NN 103/18), sa svrhom otklanjanja i sprečavanja daljnjeg nasilnog ponašanja počinitelja.

Sastavni su dio Pravilnika **Standardi za provedbu psihosocijalnog tretmana izrečenog počinitelju kaznenog djela s obilježjem nasilja**, a koji obvezuju sve provoditelje sigurnosne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana (psihosocijalni tretman izvodi se u kaznionici, zatvoru, odgojnom zavodu, probacijskom uredu, zdravstvenoj ustanovi te kod pravne odnosno fizičke osobe specijalizirane za otklanjanje nasilnog ponašanja).

Za primjenu sigurnosne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana kod pravne osobe (a taj status ima Dom „Duga – Zagreb“) Standardi propisuju potrebne kompetencije voditelja psihosocijalnog tretmana, načela, ciljeve, pokazatelje za upućivanje u psihosocijalni tretman, kriterije koji isključuju primjenu psihosocijalnog tretmana, realna očekivanja od psihosocijalnog tretmana, plan provedbe, strukturu i sadržaj, evidenciju o provedbi tretmana, superviziju i financiranje psihosocijalnog tretmana.



Uz dosad navedene zakone, i **Protokol o postupanju u slučaju nasilja** u obitelji osigurava integrirani pristup u zaštiti od nasilja u obitelji, odnosno usporedni stručni rad sa žrtvom na jačanju i zaštiti te rad s počiniteljem radi zaustavljanja nasilnog ponašanja, rano prepoznavanje rizika i međusobnu razmjenu informacija radi sveobuhvatne zaštite žrtve i članova obitelji te prevenciju nasilnog ponašanja uvođenjem preventivnih programa.

U odnosu prema prethodnom Protokolu, sadašnji obavezuje organizacije civilnog društva koje programski djeluju sa svrhom zaštite žrtava nasilja na pružanje usluga psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji te informiranje žrtava o njihovim pravima.

Razvoj programa rada s počiniteljima nasilja, među ostalim, sadržan je i u odredbama **Konvencije vijeća Europe** o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji.



Države koje su ratificirale Konvenciju obvezne su provesti zakonodavne i druge mjere za izradu ili podršku programa, a čija je svrha da počinitelji nasilja nauče i usvoje nenasilne obrasce ponašanja u međuljudskim odnosima radi sprečavanja daljnjeg nasilja.

Konvencija ima pristup koji je usredotočen na sve žrtve nasilja, neovisno o spolu, a osmišljen je kako bi žrtve učinio sigurnijima i to sprečavanjem nasilja, zaštitom žrtava i utvrđivanjem odgovornosti počinitelja.

U sklopu Nacionalne strategije zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2022. također su izrađeni programi psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji te preporuke za njegovu provedbu.

6. PUT DO PSIHO SOCIJALNOG TRETMANA

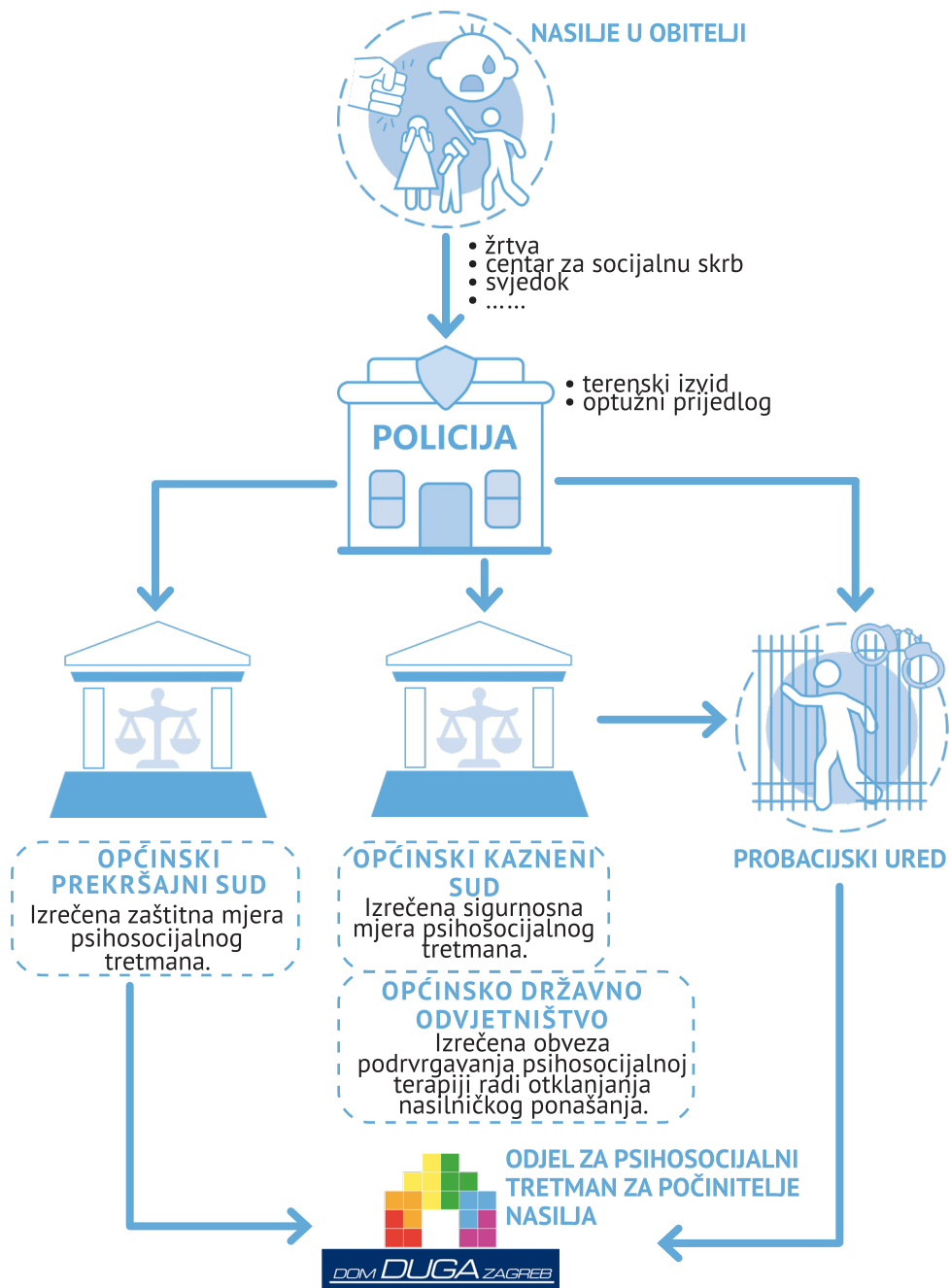
Kada se dogodi nasilje u obitelji, važno ga je prijaviti institucijama koje su dužne poduzeti mjere za zaštitu žrtava, a na osnovi Protokola o postupanju u slučajevima nasilja u obitelji. Prijaviti nasilje može žrtva, ali i osoba koja svjedoči nasilju, zdravstveni radnik, centar za socijalnu skrb, prosvjetni radnik i drugi.

Nakon prijave nasilja provode se mjere iz ovlasti policije, iz kojih najčešće proizlazi optužni prijedlog mjerodavnom sudu. Sud donosi rješenje o primjerenoj kazni za počinjenje nasilja, a jedna je od njih i zaštitna mjera psihosocijalnog tretmana.

Put prema provedbi PSTN prikazan na sljedećoj stranici najčešći je u našoj praksi.

Moguće je dobrovoljno uključivanje u tretman počinitelja koji nemaju izrečenu kaznu na mjerodavnom sudu, ali je u kontaktu sa službenicima na sudu, u Centru za socijalnu skrb ili Obiteljskom centru došao do uvida da treba pomoć u nastojanju da se prestane nasilno ponašati u obitelji i tako ostvari kvalitetniju komunikaciju s članovima svoje obitelji.

PUT PREMA PROVEDBI PSIHOSOCIJALNOG TRETMANA



7. PROVEDBA PSIHOSOCIJALNOG TRETMANA ZA POČINITELJE NASILJA



Glavni je cilj PSTN-a zaštita žrtava nasilja u obitelji i stvaranje sigurnih uvjeta za život obitelji.

Svrha je tretmana ponajprije zaustavljanje i sprečavanje nasilničkog ponašanja osobe koja je počinila djelo nasilja u obitelji, što se postiže uključivanjem počinitelja nasilja u strukturirani tretman.



Tretman počinitelja koji se provodi u Hrvatskoj nije terapija usmjerena na dubinsku promjenu ličnosti, niti je liječenje psihički bolesnih počinitelja.

OSNOVNE PREMISE ZA PROVOĐENJE TRETMANA SU:

- ♦ žrtva ne uzrokuje nasilje i nije odgovorna za nasilje
- ♦ svako nasilno ponašanje osobe je vlastiti izbor
- ♦ svako nasilno ponašanje je naučeno ponašanje
- ♦ svatko je odgovaran za svoje nasilno ponašanje
- ♦ nasilno ponašanje moguće je promijeniti i naučiti nove, nenasilne načine.

U praktičnom smislu radi se o nekoliko razina na kojima tretman funkcionira – na kognitivnoj, emocionalnoj i bihevioralnoj.

KOGNITIVNA RAZINA podrazumijeva usvajanje, razumijevanje i prihvaćanje sadržaja koji se odnose na obiteljsko nasilje općenito i primarno na njegovu neprihvatljivost. Uz to, radi se na preuzimanju odgovornosti za nasilno ponašanje učenjem određenih sadržaja o nasilju, moći i kontroli, koji su važni za kognitivni uvid u vlastito ponašanje i potrebe da se ono promijeni.





EMOCIONALNA RAZINA odnosi se na uvid u emocionalna stanja (strah, ljutnju, povrijeđenost, bespomoćnost...) počinitelja i okolnosti koje dovode do gubitka kontrole i neprimjerene reakcije. Znatno dio tretmana posvećen je upravo izražavanju osjećaja ljutnje i ostalih osjećaja koji su najčešće u podlozi nasilnog reagiranja te osvještavanje pozadine vlastitog ponašanja i učenje drukčijih načina izražavanja svojih osjećaja, namjera, potreba i očekivanja.

BIHEVIORALNA RAZINA podrazumijeva učenje socijalnih vještina, ponajprije komunikacijskih. Važan dio odnosi se i na eventualne promjene uvjerenja koja pridonose uspostavi nasilnog odnosa te usvajanje nenasilnih obrazaca ponašanja.



STRUKTURA PSIHOSOCIJALNOG TRETMANA

Psihosocijalni tretman je vrlo jasno definiran program s određenim ciljevima i sadržajima koje treba proraditi. Ovaj tretman svakako nije partnerska terapija, savjetovanje, psihoterapija ili liječenje (iako su neki počinitelji došli na tretman s torbom spremni na stacionarno liječenje u trajanju šest mjeseci). Fokus psihosocijalnog tretmana je samo na promjenu jednog dijela ponašanja, nasilnog ponašanja, a ne bavi se dinamikom obiteljskih odnosa u cijelosti.

Psihosocijalni tretman provodi se grupno ili individualno u tri faze: pripremnoj, provedbenoj i završnoj.

PRIPREMNA FAZA - INICIJALNI DIO

Inicijalni dio tretmana podrazumijeva dva do četiri individualna susreta s počiniteljem nasilja i susret sa žrtvom.

Ciljevi inicijalnog postupka su:

- ◆ procijeniti prikladnost za uključivanje u tretman imajući u vidu standarde za provođenje mjere psihosocijalnog tretmana
- ◆ procijeniti motivaciju osobe za promjenama vlastitog ponašanja
- ◆ informirati počinitelja i žrtvu o svrsi, sadržaju i načinu provođenja tretmana
- ◆ informirati o načinu prikupljanja relevantnih informacija kontaktom s različitim institucijama i kontaktom sa žrtvom.

Važan je dio inicijalnog dijela tretmana procjena ispunjavanja preduvjeta za uključivanje u psihosocijalni tretman.

Kontraindikacije za uključivanje u tretman primarno su psihičke bolesti, mentalna retardacija i ovisnost o alkoholu, drogama ili kocki.

Uz to, vrlo je važno da osoba razumije i govori hrvatski jezik, odnosno da je pismena.

Nadalje, važno je i da osoba ima minimalni uvid u vlastito nasilno ponašanje, znači da ga ne poriče potpuno odnosno da ne negira da se nasilje dogodilo.

Očekivano je da počinitelj koji ima aktualno tešku životnu krizu (borba za starateljstvo, beskućništvo, teška bolest i slično) neće biti u stanju primjereno pratiti sadržaje tretmana i sudjelovati u radu grupe.

U inicijalnom dijelu tretmana posebna se pozornost posvećuje žrtvi nasilja u obitelji u smislu brige za njezinu sigurnost.



U nekim slučajevima sudjelovanje u tretmanu može povećati rizik za članove obitelji i zbog toga je važno obavijestiti žrtvu o cilju, načelima, sadržaju i načinu provedbe tretmana.

Naime, određeni se sadržaji, koje polaznici uče tijekom pohađanja tretmana, mogu iskoristiti u svrhu manipulacije.

Žrtva se obavještava o načinima kontaktiranja s centrom koji provodi psihosocijalni tretman i, prema potrebi, izrađuje se sigurnosni plan, koji podrazumijeva pisane informacije o postupanju u situacijama koje su rizične za njezinu sigurnost, odnosno informacije o mjestima na kojima može potražiti zaštitu, te telefonske brojeve na kojima može dobiti pomoć.

Žrtvu obavještavamo o realnim očekivanjima u vezi s promjenom nasilnog ponašanja počinitelja i upozoravamo na rizik od njegove moguće manipulacije (korištenje stečenih znanja i informacija za daljnje nasilno/kontrolirajuće ponašanje).

Kod procjene da se radi o riziku za ponavljanje djela nasilja za vrijeme trajanja tretmana, već u inicijalnom djelu obavještavamo i žrtvu i počinitelja s postupkom „time-out“.

PROVEDBA TRETMANA -GRUPNI/INDIVIDUALNI TRETMAN

Nakon završenog inicijalnog dijela tretmana počinitelji se uključuju u grupni ili individualni tretman.

Psihosocijalni tretman učinkovitiji je kada se provodi u grupi, što potvrđuje i naše profesionalno iskustvo.

Kada se postigne zadovoljavajuća grupna kohezija, javlja se međusobna podrška članova grupe, a ona je preduvjet za promjenu ponašanja i stajališta kod svakog počinitelja.



Katkad počinitelje uključujemo u individualni tretman i to u opravdanim situacijama (rad/školovanje u smjenama, počinitelji kod kojih postoji dubok osjećaj srama i anksioznost u socijalnom funkcioniranju).

Grupni/individualni tretman uključuje 16 grupnih/individualnih susreta u trajanju od dva sata odnosno, kod individualnog tretmana, jedan sat.

Tijekom tretmana polaznike se poučava i iskustveno vodi kroz sljedeće sadržaje:

- ✓ Upoznavanje s oblicima i vrstama nasilnog ponašanja
- ✓ Osvještavanje posljedica nasilnog ponašanja za sve članove obitelji, a posebno za djecu
- ✓ Preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje
- ✓ Vrijednosni/kulturalni kontekst u kojem se događa nasilno ponašanje
- ✓ Usvajanje pozitivnih, poštujućih i ravnopravnih odnosa u obitelji
- ✓ Upoznavanje s emocijama koje su najčešće u pozadini nasilnog ponašanja
- ✓ Rad na primjerenom izražavanju emocija, primarno ljutnje
- ✓ Upoznavanje sa stresom i načini konstruktivnog suočavanja sa stresom
- ✓ Poboljšanje komunikacije i usvajanje socijalnih vještina
- ✓ Razumijevanje sukoba i njihovo konstruktivno rješavanje
- ✓ Razvijanje sposobnosti počinitelja da održava sigurne i adekvatne kontakte sa svim članovima obitelji, posebno s djecom

Tijekom tretmana počinitelj dobiva mnogo povratnih informacija o sebi i svojem napretku, i od voditelja i od članova grupe. Za vrijeme grupnog/individualnog tretmana žrtva se obavještava u slučajevima neredovitosti dolazaka na tretman, odustajanja od tretmana ili isključenja iz njega. Isto tako, ako voditelji smatraju da počinitelj predstavlja posebnu opasnost, o tome će obavijestiti mjerodavne službe i žrtvu, a u slučaju neposredne opasnosti i policiju.

EVALUACIJA USPJEŠNOSTI TRETMANA

Evaluacija tretmana odnosi se na samoprocjenu polaznika tretmana, koju pisano izražavaju na zadnjem grupnom/individualnom susretu, te kontakt sa žrtvama odmah nakon završetka tretmana.



Doživljaj počinitelja o korisnosti tretmana uglavnom je pozitivan.

Tijekom našeg rada, analizom sadržaja dobiveni su podatci o specifičnim područjima za koje korisnici vežu pozitivne promjene.

U skladu s našim opažanjima, tijekom vođenja tretmana najvažnije su promjene uočene na području komunikacije.

Velike su promjene i na području samokontrole, samopoštovanja i primjerene emocionalne reakcije.

Doživljaj žrtve u vezi s postignutim promjenama najčešće je istovjetan doživljaju počinitelja.

Očekivano najmanje promjena zabilježeno je u segmentu konstruktivnog rješavanja sukoba. To je razumljivo s obzirom na kompleksnost sadržaja i činjenicu da usvajanje navedene teme podrazumijeva potpunu usvojenost sadržaja, programa tretmana i vještinu primjene svih ponuđenih alata.

Na osnovi navedenog, kao i procjene voditelja tretmana, donosi se ocjena o uspješnosti tretmana i procjena rizika za svakog pojedinačnog polaznika. O ocjeni postignuća obavještava se sud koji je počinitelja uputio u tretman.

O ishodu tretmana i procjeni rizika obavještava se i žrtva nasilja, ponajprije radi zaštite žrtve i njezine sigurnosti.

Šest mjeseci nakon završetka tretmana postoji obveza ponovnog kontakta sa žrtvom i počiniteljem u svrhu konačne evaluacije tretmana.

Naime, jedan od boljih pokazatelja uspješnosti tretmana jest ponašanje počinitelja u obitelji u proteklom razdoblju.

Posebno je dobro čuti da nije ponovljeno nasilje i da se polako mijenjaju načini komuniciranja u obitelji.



Budući da je psihosocijalni tretman dugotrajan i složen proces, završetak tretmana ne znači kraj procesa mijenjanja nasilnih obrazaca ponašanja i osobnog razvoja počinitelja. Na samim počiniteljima ostaje odgovornost primjene naučenih znanja i vještina. Svjesni potrebe za daljnjim praćenjem počinitelja u izazovima funkcioniranja u obitelji pružamo mogućnost podrške i nakon završetka tretmana.

Nakon završenog tretmana sami polaznici, ali i mi kao provoditelji tretmana uočavamo potrebu za uključivanje u neki daljnji tretman (partnerska, obiteljska ili individualna terapija).

Od 2020. godine uz program psihosocijalnog tretmana otvorena je mogućnost, za počinitelje koji su završili tretman, nastavka rada u psihosocijalnom savjetovanju ili terapiji.

Naravno da se tom mogućnosti ne koriste svi počinitelji koji su završili tretman, nego samo manji broj visoko motiviranih osoba koje su svjesne da za stvarnu promjenu njihova ponašanja treba dodatno raditi na sebi.

Uz počinitelje, u savjetovanje i psihoterapiju uključujemo i žrtve koje su motivirane i imaju potrebu raditi na svojim osobnim dinamikama, i zbog posljedica dugotrajne izloženosti nasilnom ponašanju, i radi boljeg razumijevanja i učenja drukčijih načina komunikacije.

U psihoterapiju mogu biti uključeni i ostali članovi obitelji ako osjećaju da im je potrebna.

8. ZAKLJUČNO

Umjesto zaključka dajemo riječ osobama koje su završile tretman za počinitelje nasilja.

U svrhu evaluacije rada Doma „Duga – Zagreb“ povezanog s provedbom psihosocijalnog tretmana, nezavisni su stručnjaci proveli i kvalitativnu evaluaciju psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji (Evaluacija rada Doma za djecu i odrasle žrtve obiteljskog nasilja „Duga-Zagreb“).

Počinitelji su odgovarali na dvije skupine pitanja o svojem ukupnom dojmu o programu psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja u obitelji te dojmu o stručnom timu koji u Domu „Duga – Zagreb“ provodi taj tretman.

DOJMOVI POČINITELJA:

Program je kvalitetan, osmišljen i zanimljiv. Doznao sam, što nisam znao, da stvari mogu biti tako strukturirane.

Korisno je doznati o odnosima među ljudima, zašto se zapravo događaju sukobi, kako se ponašati... Čuli smo i ono kako treba i ono kako ne treba postupati.

Program je dobar. Na početku se čini da je to vremenski previše susreta. No, ovdje sam zapravo radi sebe... i prema presudi. No, sad na kraju vidim da program ne može biti manji. Jedna se tema nadovezuje na drugu, a ako se želi sve obraditi i čuti, onda nema druge nego da bude u tom opsegu. A ne sviđa se to nama – to je jasno, jer oduzima previše vremena. Svaki tjedan moraš biti tu dva sata. Nekima je to naporno.

Mišljenja sam da bi se dijelovi programa trebali uvrstiti u nastavu psihologije, u srednjoškolski kurikulum ili takvo što. Radi se o socijalnim znanjima potrebnima mladima.

Program bi trebao biti integriran već u osnovne škole. Što se komunikacije tiče, znanja o njoj mogu pomoći u svim životnim segmentima, u puno životnih situacija. A to nismo učili u školi.

Ja sam nekakva stara garda kad se o školi radi i čak i kad sam bio student, neka su znanja imala socijalne aspekte. No nikada ovako! Znači, baš striktno učenje o odnosima među ljudima i načinima ponašanja i što to znači za onoga drugoga. To pod svaku cijenu treba integrirati u srednje škole. Ovo je važnije od hrvatskog, od njemačkog i matematike. Matematiku manje-više svi zaborave ako im ne treba. Ovo svaki dan treba, svake minute, na svakom koraku. Da sam o tome učio, bilo bi toliko toga puno jednostavnije u životu.

Program ima rezultata, naravno. Da sam to učio u osnovnoj školi, možda bih u puno slučajeva drukčije reagirao. Šteta što se primjenjuje kao lijek. Bolje je spriječiti nego liječiti. Trebalo bi ga uvesti u neko određeno doba da čovjek prije nauči neke stvari. Ja sam naučio puno.

Muškarci su ovdje možda u neravnopravnom položaju. Dobro, među korisnicima tretmana ima i žena ali... Kolegice [stručne radnice koje provode tretman] imaju svoj program i one nas ne doživljavaju s obzirom na suprotnost spola.

Ja bih rekao da je teoretski program odličan. No sve to skupa uopće nema veze s realnošću. Naime, ljudi svakako reagiraju, svatko na svoj način. U ovih ne znam koliko tretmana čak sam doživio taj program na novinarski način, u smislu da što god da se kaže, okreće se onako kako nekom drugom odgovara. To mi se nije svidjelo. Mislim da je nemoguće da te baš nikada ništa ne izbací iz takta. Život je zapravo bitno drukčiji.

lako nisam bio neki agresivac, svjestan sam da sam sad tu i moram odgovarati za učinjeno. No, samo bih htio reći da postoji razlika između vremena u kojem smo živjeli i u kojem živimo. Osobno mislim da je prije muški rod bio zaštićeniji... Nekad smo po društvenom uređenju živjeli u socijalizmu, pa smo preskočili kapitalizam i došli u robovlasnički sustav. Velike su se promjene dogodile. Nekad se znalo tko je glava obitelji. Mogao si reći što si htio, a na drugoj je strani bilo hoće li te slušati ili ne. Danas ne smiješ niti pokušati nešto reći već si odmah kriv, dok je nekad bilo mogućnosti reći nešto bez upotrebe fizičke sile... Nekad je možda bilo verbalnih sukoba i tako. No, znalo se da obitelj kao stado ima predvodnika, i ako je on išao u provaliju, svi su išli u provaliju. Ne smatram da je to ispravno, samo ću reći da smo danas zakinuti i s jedne i s druge strane s obzirom na sustav. Jer tko nas pita za to kako se mi iznutra osjećamo? Ovoj situaciji kumuje to što članovi našeg sustava za provođenje nekakvih društvenih radnji, znači, policija i sudovi, nisu ni blizu razine na kojoj bi trebali biti. Da jesu, onda pola nas sigurno ovdje ne bi bilo. A da ne spominjem to kako većina onih koji bi trebali slušati taj program, ne slušaju, niti će ga ikada slušati.

Moja bi ideja bila – prije sudske presude da neki psiholog procijeni obiteljsku situaciju i da shvati tko je žrtva, a tko nije i u čemu je tu zapravo stvar. A ne na temelju rekla – kazala.

Sad kad smo zaokružili ovo gradivo shvatio sam da je potrebno saslušati i drugu stranu, a ne kategorički misliti da je samo onako kako ja kažem. Treba saslušati i drugu stranu i ako je komunikacija dobra, onda tu ima i rezultata. Mislim da sam naučio da treba doista stati na loptu i... Neke stvari više mi nisu važne kao prije. Razumijete? Jednostavno mi više nisu važne. Znači da program ima rezultate.

Ja sam primijetio da, ako se postavimo na način na koji ovdje učimo, možemo lošu situaciju izbalansirati tako da ispadnemo iz nje kao pobjednik i da ne upotrijebimo nikakvu agresivnost ni silu, nego naprotiv.

Dugoročno program ima učinka. Moja je partnerica išla prije mene tako da sam bio upoznat s programom. Bio sam znatiželjan i volim se educirati. I, sad na kraju, mogu reći da sam dosta toga spoznao. No, tko zna hoću li biti u stanju to primjenjivati. Mislim, sjetit ću se svaki put situacije: aha, ovo je kontrolirajuće ponašanje, ne smiješ raditi ovo ili ono. Smatram da smo dosta naučili tijekom ovih druženja. Samo, vrijedi da na tretmane idete i vi i supruga.

Nažalost, uvijek se samo gleda vražje fizičko nasilje. Ono što ne dolazi do izražaja jest da su žene puno vještije u psihološkim oblicima nasilja.

Doista, možda je ovih 16 susreta dugo. Ali, da bi se nešto dobro savladalo, treba možda čak i dulje trajati i možda se zadržati više na nekom problemu i ući u sukus svega. A što se tiče samih predavača, svaka čast, nema se što reći.

9. LITERATURA

- ♦ Adamović, M., Gvozdanić, A. i Maskalin, A. (2017,): Evaluacija rada Doma za djecu i odrasle žrtve obiteljskog nasilja „Duga-Zagreb“ za razdoblje od 2007.-2017. godine, Zagreb
- ♦ Ajduković, D.(2007): Psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb
- ♦ Ajduković, M. (2004): Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 11, 1
- ♦ Ajduković, M., Pavleković, G. (2004): Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb
- ♦ Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006) Psihologija braka i obitelji. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga
- ♦ Johnson, M.P i Ferraro, K.J. (2000): Research on domestic violence in the 1990s; Making Distinction, Journal of Marriage and Family, 62(4)
- ♦ Kazneni zakon, Hrvatski sabor, Narodne novine 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21
- ♦ Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji(2014), Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, Zagreb
- ♦ Krug, E.G., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A., i Lozano, R. (2002): The World Report on Violence and Health, World Health Organization, Geneva
- ♦ Leinert Novosel, S.(1999): Žena na pragu 21.stoljeća, Ženska grupa TOD, Zagreb
- ♦ Obiteljski zakon, Hrvatski sabor, Narodne novine, 103/15
- ♦ Popović-Čitić, B. (2009) Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. Temida [online], 12 (3), Dostupno na: http://www.vds.org.rs/File/Tem_0903.pdf

- ◆ Pravilnik o izvršavanju sigurnosne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana, Narodne novine 103/18
- ◆ Pravilnik o provođenju zaštitne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana, Narodne novine 116/18
- ◆ Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske (2016): Stručna tribina o psihosocijalnom tretmanu počinitelja nasilja u obitelji. Zagreb: PRS, dostupno na: <http://www.prs.hr/index.php/suradnja/ocd/2080-strucna-tribina-o-psihosocijalnom-tretmanu-pocinitelja-nasilja-u-obicelji>
- ◆ Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u obitelji. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Dostupno na: <http://www.mspm.hr/UserDocsImages/djeca%20i%20obicelj/Protokol-o-postupanju-u-slucaju-nasilja-u-obicelji.pdf>
- ◆ Willard, N. (2007) Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Dostupno na: <https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/Safe-and-Supportive-Learning/Anti-Harassment-Intimidation-and-Bullying-Resource/Educator-s-Guide-Cyber-Safety.pdf.aspx>
- ◆ Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Hrvatski Sabor, Narodne novine 70/17, 126/19 i 84/21







DOM **DUGA** ZAGREB

P.P. 133, 10001 Zagreb
www.duga-zagreb.hr